

MEDICINA – ROMANTIKA - TERMÉSZETFILOZÓFIA. Álom, tudattalan, őrültség. A pszichoanalízis fogalmi előképei a schellingi természetfilozófiában és a romantikus medicinában**MEDICINE - ROMANTICISM - NATURAL PHILOSOPHY. Dream, unconscious, madness. Conceptual antecedents of psychoanalysis in Schelling's natural philosophy and romantic medicine**

Gurka Dezső, PhD, habilitált főiskolai tanár

Gál Ferenc Egyetem, Pedagógiai Kar, Társadalomtudományi Intézet

gurka.dezso@gmail.com

Initially submitted May.02, 2025; accepted for publication Sept.30.2025

Abstract

Sigmund Freud and Carl Gustav Jung made numerous references to the major authors of 19th-century natural philosophy and romantic science. Freud was familiar with Friedrich Wilhelm Joseph Schelling's *On the World Soul* (1798), and probably also with the aspects of his works related to dreams and the unconscious. Carl Gustav Carus's concept of the 'Unbewußt' was already a direct conceptual precursor to psychoanalysis, especially in the case of Jung. Gotthilf Heinrich von Schubert's ganglion cell concept was criticized by Freud for its exaggerations

kulcsszavak: pszichoanalízis, természetfilozófia, romantikus tudományok, tudattalan, őrület

keywords: psychoanalysis, philosophy of nature, romantic sciences, unconscious, madness

A filozófia és a pszichológiai történetében, egészen a modern értelemben vett diszciplináris szemlélet kialakulásáig, gyakoriak voltak a tematikus átfedések. A 19. század végi filozófiában különösen nagy teret kapott a lélektani jelenségek vizsgálata. E törekvéseket nagyrészt a pozitívizmusnak a korabeli bölcsészettudományokra is hatást gyakorló természettudományos mintái határozták meg. A szóban forgó kölcsönöségek olyan nagy mérvűek voltak, hogy Edmund Husserl 1900-ban megjelent művében a filozófia szigorú tudományként való megalapozásának felételeit éppen a pszichológiai momentumoktól való elhatárolódásban jelölte meg.¹ A pszichoanalízis kialakulásának feltételeit ugyanakkor egy az előbbit megelőző filozófiai tradíció teremtette meg, tudniillik azok a racionalizmus hagyományainak kizárólagosságát megtörő konceptuális változások, amelyek a 18–19. század fordulójának természetfilozófiai jelenségeire vezethetők vissza.

Sigmund Freud – akinek új korszakot nyitó *Álomfejtés* című könyve szintén 1900-ban jelent meg – éppúgy, mint a későbbiekben Carl Gustav Jung munkái, számos esetben nyomatékosította azt a tényt, hogy a német természetfilozófia közvetlen gondolati előzményét képezte a pszichonaltikus szemléletnek. Az álom, a tudattalan ('Unbewußt'), az őrület, illetve a „lélek sötét oldala” jelenségeinek hatása, vagyis Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, Carl Gustav Carus, illetve Gotthilf Heinrich von Schubert műveinek recepciója szövegszerűen is kimutatható a pszichoanalízis klasszikusainak írásaiban.

¹ Husserl 1993: 73–79.

A továbbiakban először (1) Freud és Jung szóban forgó hivatkozásit tekintem át, (2) majd Schelling tudattalannal, betegséggel és örülettel kapcsolatos koncepcióit, illetve (3) a pszichoanalízis tudattalanfogalmának közvetlen előképét, Carus 'Unbewußt'-fogalmát mutatom be, (4) míg végül von Schubert lélekfelfogásának kontextualizálásával zárom a karteziánus racionalizmus emberképét korrigálni szándékozó, s ezáltal a pszichoanalízis szemléleti fordulatát előkészítő törekvések áttekintését.

(1) Természetfilozófiai hivatkozások Freud és Jung műveiben

Az álom és a realitás szembeállításának kritikája már a kora romantika irodalmában is megjelent, legjellegzetesebben talán Novalis *Astralis* című költeményében: „Az Álom lét lesz, s álom a Lét,/ Ami, úgy hittük, megesett,/ messziről, jövőként közeleg”.² Az álom a *Heinrich von Ofterdingen* című regényének is gyakorta felbukkanó motívuma,³ s összefoglaló módon Freud is idézte az *Álomfejtés*-ben⁴ Novalis alábbi gondolatát:

„Úgy vélem, az álom védszer az élet egyhangúságára és mindennaposságára, megújodást hozó szabadulása lekötözött képzeletünknek, amikor az élet minden képét egymásra vetíti, s a felnőtt ember szünni nem akaró komolyságát vidám gyermeki játékkal szakasztja meg.”⁵

A valóság-álom novalisi diszkrepanciájának tematikus átértékelését a schellingi természetfilozófia, illetve a romantikus tudományok végezték el, vagyis azok az irányzatok, amelyeket a pozitívizmus perifériára kényszerített, ám a 19. századi diszciplinális megújulások számára több területen argumentációs bázisként idéződtek fel.

Ernest Jones beszámolója szerint Freudra is erős hatást gyakorolt Schelling, elősorban a világlélek ('Weltseele') fogalma révén, jóllehet később teljesen eltávolodott a panteista természetfilozófiától.⁶ Ismerte a filozófus *A transzcendentális idealizmus rendszere* című könyvét is, sőt Odo Marquard szerint Schelling száz évvel korábban megjelent kötete valójában az *Álomfejtés* egyik fontos gondolati előzménye volt.⁷

Carus 'Unbewußt'-fogalma még perspektivikusabb hatást fejtett ki, amennyiben a freudi tudattalan fogalmának közvetlen előzményét képezte.⁸ Freud könyvtárában megvoltak Carus művei, s bár közvetlenül nem hivatkozott a német orvos írásaira,⁹ egyes pszichológiatörténetesek átfedéseket vélnek felfedezni a *Totem és tabu* alapkonceptiója és Carus biológista felfogása között.¹⁰

Jung írásaiban ezzel szemben gyakorta szerepel Carus neve, az életmű összkiadásában összesen huszonhárom alkalommal.¹¹ Jung a tudattalan fogalmának közvetlen előfutáraként

² Novalis 1985a: 48.

³ Tánczos 2024: 88–103.

⁴ Freud 1993: 69.

⁵ Novalis 1985b: 12.

⁶ Sand 2014: 96.

⁷ Barnaby 2016: 21.

⁸ Bell 2010: 208–211.

⁹ Storr 2001: 143.

¹⁰ Hendrix 2015: 210.

¹¹ Bell 2010: 158.

öt, illetve Eduard Hartmannt, a *Philosophie der Unbewußten* (1869) című könyv szerzőjét jelölte meg,¹² ugyanakkor – számba véve a filozófiai előzményeket is – hangsúlyozta, hogy Freud előtt a tudattalan fogalma merőben spekulatív jellegű volt:

„Eltekintve Leibniz, Kant, Schelling és Schopenhauer utalásaitól és a Carusnál és Hartmann-nál található filozófiai elgondolásoktól, látható, hogy csak az újabb pszichológia fedezte fel induktív módszereivel a XIX. század vége óta a tudat alapjait, és igazolta tapasztalatilag a tudaton kívüli psziché létét.”¹³

Gotthilf Heinrich von Schubert neve szintén említésre került a pszichoanalízis klasszikusainak írásaiban. Freud az *Álomfejtés*ben így hivatkozott az álommal kapcsolatos felfogására:

„Vitathatatlan, hogy az álmok pszichikai eredményeit, könnyebben és melegebben ismerték el abban a már mögöttünk hagyott intellektuális korszakban, amikor a filozófia és nem az egzakt természettudományok uralták az elméket. Olyan kijelentések, mint Schuberté, miszerint az álom a szellem felszabadulása a külső természet hatalma alól, a lélek megszabadulása az érzékiség béklyói alól (...).”¹⁴

Jung kiemelte, hogy Freud elmélete –Wundtéval szemben, aki a tudattalan hatáskörét pusztán a homályos tudatállapotokra terjesztette ki – a ’kettős tudattalan’ fogalmára épült, Schelling és Schubert megközelítésével megegyezően.¹⁵

A Freudnál és Jungnál található sporadikusnak tűnő hivatkozások konceptuális keretét a schellingi természetfilozófia képezte. Schelling korai követői között egy olyan sajátos munkamegosztás alakult ki, amelynek kapcsán Lorenz Oken a biológia,¹⁶ Henrik Steffens pedig a földtudományok¹⁷ tényanyagát integrálták Schelling átfogó gondolatmeneteire alapozott szisztémáikba. Carus és von Schubert a medicina, illetve a lélektan, részrendszereit tematizálta, amihez szintén Schelling – ez esetben az álom, a tudattalan, a betegség és az őrület jelenségeit egyaránt felölelő – koncepciói jelentették a kiindulópontot.

(2) A betegség és az őrület egyensúlyból való kimozdulásként való értelmezése Schelling írásaiban

A schellingi természetfilozófiai koncepciók nemcsak közvetetten, vagyis a Carus, illetve von Schubert munkásságára gyakorolt hatásuk révén képezik részét tehát a pszichoanalízis előtörténetének, hanem direkt módon, Freud és Jung Schelling-recepcióból adódóan is. A Schelling műveiben szereplő lélektani utalások három fogalom köré csoportosíthatók, ezek az álom, a tudattalan és az őrület.

¹² Hartmann 1871: 32.

¹³ Jung 1987: 12.

¹⁴ „Es ist unstreitig, daß die psychischen Leistungen des Traumes bereitwilligere und wärmere Anerkennung gefunden haben in jener, jetzt hinter uns liegenden, intellektuellen Periode, da die Philosophie und nicht die exakten Naturwissenschaften die Geister beherrschte. Aussprüche, wie die von Schubert, daß der Traum eine Befreiung des Geistes von der Gewalt der äußeren Natur sei, eine Loslösung der Seele von den Fesseln der Sinnlichkeit (...).” Freud 1919: 74. Ez a részlet az *Álomfejtés* magyar fordításában nem szerepel.

¹⁵ Ffytche 2011: 221.

¹⁶ Breidbach 2001: 15–34.

¹⁷ Gurka 2021: 101–116.

Schelling a *Von der Weltseele* (1798) című könyvében az álmot az egészség-betegség tematika összefüggésében értelmezte: „Az egészséges ember álmai reggeli álmok”.¹⁸ Az egy évvel később megjelent *Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie* lapjain az álom jelenségét az anyag és a szellem viszonyának tágabb kontextusába helyezte:

„Minden bizonnyal értelmes álom volt, hogy a holt anyag a képzeletbeli erők álma, az állati élet a monádok álma, és hogy az értelem élete végül az általános felébredés állapota lenne. És mi más az anyag, mint a kialudt szellem?”¹⁹

A filozófus jénai korszakában, az álom-tematikát némileg kibővítve, foglalkozott az alvajárás, a szomnambulizmus jelenségeivel,²⁰ s ezek a mozzanatok helyet kaptak a Hegellel folytatott levelezésében is.²¹

A schellingi természetfilozófia követőinek körében, főként a mesmerizmus nyomán, a pszichikai és anyagi momentumok kapcsolatának különféle tematizálásai is jelen voltak. Johann Wilhelm Ritter a Bajor Akadémia támogatásával Münchenbe hívta Francesco Campettit, aki a Garda-tó környékén csodavesszővel kereste a felszín alatti érclelőhelyeket, s a vele végzett kísérletekkel az ember és a fémek illetve az ember és a víz kapcsolatára, vagyis a 'Siderismus' és a 'Rhabdomantie' jelenségére keresett magyarázatot.²² Karl Eberhard Schelling, a filozófus orvos fivére az állati magnetizmussal és a mesmerizmussal is foglalkozott.²³ A filozófus a *Stuttgarteri magánelőadásokban* hivatkozott is fivérének egyik művére. Hegel így reflektált erre a citátumra írt Schellingnek Bambergből, 1807. május 1-én írt levelében:

„Olyan új fölvilágosításokkal szolgáltál a sziderizmusról, amelyek megint kimozdítják azt onnan, ahová kezdetben helyeztem az ingakísérletek nyomán, amelyeket teljesen objektívnak vettem. Hogy most közelebb került vagy teljesen bevonult a pszichikumba, azt főleg Karl-nak a *Medizinische Annalen*ben megjelent csinos értekezésére való hivatkozásodból látom.”²⁴

Friedrich Wilhelm Joseph Schelling 1808-ban folyóiratot indított *Der Siderismus oder neue Beiträge zur nähern Kenntniß des Galvanismus* címmel, amelynek csupán egyetlen füzete jelent meg. A sziderizmus elnevezést a csillagok mozgásának a többi mozgásformával való analógiája indokolta, s Ritter pánpszichizmus a embert, a természetet mozgó szubsztanciaként jelenítette meg. A folyóirat első számában így írt a jelenségről:

„Sziderizmus marad a neve, mert valójában csak a csillagok futása az, ami azon különös mozgások mindegyikében (...) megismétlődik, melyekben az élettelen természet minden

¹⁸ Schelling 1798: 291.

¹⁹ Schelling 1799: 200. Azokat a szövegrészleteket, ahol a fordító nincs külön feltüntetve, a továbbiakban a saját fordításomban közlöm. GD

²⁰ Zovko 1996: 96–97.

²¹ Nyizsnyánszki – Fehér M. 1988: 163.

²² Richter 1997: 326.

²³ Engelhardt 2023: 286.

²⁴ Nyizsnyánszki – Fehér M. 1988: 163.

teste – ellentétben a legtökéletesebb mikrokozmoszsal, az emberrel – maga is egy, a Naphoz hasonló középpont körül keringő és önmaga körül forgó Földdé próbál válni.”²⁵

Míg Schelling álommal kapcsolatos reflexiói főként természetfilozófiai periódusára koncentráltak, a tudattalan fogalma a természetfilozófiától a transzcendentál- és identitásfilozófián át a vallásfilozófiáig terjedő gondolati processzusának elemeként vetődött fel, s e folyamatos moduláció keretében számos változáson ment keresztül. Az, hogy a pszichoanalízis előtörténetében ez a schellingi tudattalan-felfogás kisebb szerepet játszott, mint Carus hatása, alighanem éppen ebből a koherens fogalmi beágyazottságából következett. Ugyanakkor – a természetfilozófiai iniciatívákból adódóan – a schellingi megközelítésnek is voltak olyan diszciplináris átfedései, amelyek magyarázatul szolgálhatnak Freud és Jung direkt hivatkozásaira.

A fentiekből adódóan a tudattalan fogalma Schellingnél többféle jelentésben szerepelt. Ullmann Tamás három eltérő schellingi tudattalanfogalmat különböztet meg: az abszolút énnel összekapcsolódó tudattalant, a természet relációjában értelmezett organikus tudattalant, illetve a tudattalant mint sötét alapot, hangsúlyozva, hogy a harmadik etapban – azaz Schelling középső korszakában – a metafizikai és az antropológiai tudatértelmezés szoros korelációba került egymással.²⁶

Az a gondolat, hogy minden létező rendelkezik egy alappal ('Grund') mint létezésének előfeltételével, amiből kiemelkedik – a schellingi 'Ex-sistentia' éppen a sötét alaphoz való kilépéssel válik valóságossá –, a tudattalan és az örület értelmezésének is sajátos karaktert adott. Ahogyan a rossz, illetve a betegség elkerülhetetlen az egyéniséggé váláshoz, az öntudat sem létezhet a tudattalan nélkül, ami nem annak irracionális ellentettje, hanem létezésének előfeltétele.

A mentális betegségek és a normalitás jelenségeinek háttéréként Schelling A *Stuttgarter magánelőadásokban* (1810) egy átfogó antropológiai koncepciót vázolt fel,²⁷ amely így foglalható össze:

kedély ('Gemüt')	a szellem sötét princípiuma	mélabú, vágy, érzelem
szellem ('Geist')	a személyes mozzanat az emberben	önzés, akarat, értelem
lélek ('Seele')	az isteni az emberben	realitás, értelem, vág

A lélek betegségeit a következőképpen kategorizálta:

kedélybetegség ('Gemütskrankheit')	az érzelem bontja meg a harmóniát
ostobaság ('Blödsinn')	az értelem bontja meg a harmóniát
örület ('Wahnsinn')	megszakad az értelem és a lélek közötti kapcsolat

Az örület Schelling értelmezésében nem pusztán egy az értelemről eltávolodott állapot. Lényegében az alap és a létezés relációját transzponálta az örület és a normalitás viszonyára:

„Az örület tehát nem létrejön, hanem csak előlép. Mégpedig akkor, amikor a tulajdonképpen nem-létező, vagyis az értelem-nélküli aktualizálja magát, annak

²⁵ Blumenberg 2002: 161.

²⁶ Ullmann 2025: 32.

²⁷ Vö. Gyenge 2019: 91–100.

érdekében, hogy lényeggé vagy létezővé váljon. Az értelem bázisa tehát az örület. Ezért az örület szükséges elem, amelynek azonban nem szabad előtérbe kerülnie, nem szabad aktualizálódnia. Amit mi értelemnek nevezünk (ha ez valóságos, élő-eleven, aktív értelem), az tulajdonképpen nem más, mint a szabályozott örület. Azok az emberek, akikben nincsen benne az örület, az üres, terméketlen értelem emberei.”²⁸

A kedélybetegség ('Gemütskrankheit') és az ostobaság ('Blödsinn') a harmónia megbomlásából adódik,²⁹ s ennyiben Schelling – browniánus előzményekre visszavezethető³⁰ – betegségfogalmának specifikus eseteiként foghatók fel, s a gyógyulás ezekben az esetekben is az egyensúly visszaállításával következhet be. Az örülség viszont egyfajta törést jelent, ami a schellingi vallásfilozófia kizuhanás fogalmával³¹ analóg.

Schellingnek az álommal, a tudattalannal és az örülettel kapcsolatos reflexiói – mindamellett, hogy szabadság-, illetve vallásfilozófiájának is integráns részévé váltak – több vonatkozásban is előkészítették tehát a pszichológia 19. század végére kialakuló diszciplináris megközelítéseit. A karteziánus dualizmus tradícióival szemben a szellem és a test kapcsolatát kölcsönös viszonyrendszernek tekintette, aminek révén lehetővé vált a testi tünetek lélektani eredetének értelmezése: „A test egy olyan virág, amelyből egyesek mézet mások mérget szívnak. Nem a test fertőzi meg a szellemet, hanem fordítva, a szellem fertőzi meg a testet.”³²

Schelling ugyanakkor átértelmezte a racionalizmus hagyományos felfogását is: a nem közvetlenül megismerhető, a tudattalan nála már nem valamiféle negatívum, hanem a tudatos alapja, a személyiség kibontakozásának lehetősége. Miként minden létező a maga sötét alapjából lép elő, az örület sem valamiféle pusztán külső hatásra bekövetkező történés, hanem belső okokra vezethető vissza. Mivel minden betegség az egyensúly megbomlásaként értelmezhető, a szellem vonatkozásában is megragadhatóvá válik a gyógyulás folyamata. A normalitás szabályozott örületként való schellingi értelmezése lényegében a pszichoanalízis konceptuális kereteit is kijelölte.

(3) Carus Unbewußt-fogalmi mint a freudi tudattalanfogalom gondolati előképe

Az álom jelensége – jóllehet már Emanuel Swedenborg, Immanuel Kant³³ és Schelling is behatóan foglalkozott vele – diszciplináris vonatkozásban először a megismerés lélektani relációt középpontba helyező Jakob Friedrich Fries pszichologizáló törekvései, s főként Carl Gustav Carus schellingi alapokra épülő s a tudattalan fogalmát felvető lélektani munkái nyomán kerültek a megközelítések homlokterébe.

Fries az egészség és a betegség jelenségeit egy átfogó antropológiai nézőpontból elemezte. *Handbuch der psychischen Anthropologie* című könyvében a psziché betegségeit egyfajta szabadsághiányként interpretálta.³⁴

A filozófiai szemléletmód Carusnál egybekapcsolódott a diszciplináris megközelítéssel, s a betegség mint a test és a lélek korelatív működési zavara jelent meg nála. *Vorlesungen über Psychologie* (1831) című könyvében kulcsszerepet kapott a tudattalan jelensége, amit az alvással hozott összefüggésbe. Olyan állapotként határozta meg, „amelyben tudat nélküli

²⁸ Schelling 2007: 50.

²⁹ Gyenge 2005: 131.

³⁰ Gurka 2011: 17–34.

³¹ Gurka 2012: 99.

³² Schelling 2007: 49.

³³ Kant 2003: 445–510.

³⁴ Fries 1839: 2/112–113.

(‘bewußtlos’) lelkünk sokáig időzik, mielőtt ismét a világ és önmaga tudatára ébredne”.³⁵ A tudattalan lelki élet (‘unbewußte Seelenleben’) fogalma jelzi, hogy Carus a tudattalant egy dinamikus folyamat működésének elemeként értelmezte.³⁶

Carus írásaiban tehát már megtalálható pszichoanalízis fogalomkészletének néhány eleme, ugyanakkor a későbbi terminológiától eltérően még nem az ‘Unbewußsein’, hanem az ‘Unbewußt’ szóalakot használta, és a psziché struktúrájának nála szereplő leírása még nem egészült ki a tudattalan működésének szisztematikus leírásával. A *Psyche. Zur Entwicklungsgeschichte der Seele* (1851) című könyvének első oldalán például így foglalta össze a tudattalan megismerésben betöltött szerepét:

„A tudatos lélek megismerésének kulcsa a tudattalan tartományában rejlik. Ez a magyarázata annak, miért olyan nehéz, ha nem lehetetlen, legalábbis látszólag, felfogni a lélek rejtélyét. Amennyiben teljességgel lehetetlen volna fellelni a tudattalant a tudatosban, az embernek kétségbe kellene esnie, hiszen nem lehetne biztos benne, hogy valaha is megismerheti-e a lelkét, vagyis szert tehet-e voltaképpen önismeretre. Amennyiben azonban ez a lehetetlenség csak látszólagos, a lélek tudományának első feladata annak a felderítése, miként képes az emberi lélek leereszkedni ebbe a mélységbe.”³⁷

A freudi fordulat legközvetlenebb koncepcionális előzményét az a carusi felismerés képezte, hogy a tudat jelenségei önmagukban nem értelmezhetőek. Carus – némiképp Jung későbbi modelljének struktúráját is előlegezve – a tudattalan három szintjét különböztette meg: az abszolút, a részleges és a relatív tudattalant (‘das absolut Unbewußte’, ‘das partiell Unbewußte’, ‘das relativ Unbewußte’). Az abszolút tudattalan, amely az élő szervezetek kialakulásával, vagyis az embrióállapottal áll kapcsolatban, a megismerés számára teljességgel hozzáférhetetlen marad:

„Nála a tudattalan lélek posztulálását az motiválja, hogy pl. az embriológiában az életjelenségek célszerűségét látja. A következőket hirdeti: „A fejlődő állati szervezetek mikroszkopikus vizsgálata a tudományt fontos információkkal látta el, e növekedés hihetetlen sebességéről. Ebből arra következtethetünk, hogy a megnyilvánuló hallatlan erő egy teljességgel tudattalan isteni élet bizonyossága”³⁸

Az abszolút tudattalan feltárhatatlanságának tényét Carus a kora romantika időszakában közkedvelt Ízisz fátyla metaforával nyomatékosította.³⁹ A relatív tudattalant olyan korábban tudatos érzések alkotják, amelyek újra visszakerülhetnek a tudatba, tudattalan harmadik szintje, a részleges tudattalan pedig a szervek működéséhez kapcsolódik.⁴⁰ Carus lényegében a részleges tudattalan fogalma révén teremtette meg a feltételeit annak, hogy az általa a

³⁵ Carus 1831: 89.

³⁶ Carus, 1831: 282, 304.

³⁷ Carus 1846. I. Idézi Doorman 2007: 33. Fordította Balogh Tamás és Fenyves Miklós.

³⁸ Carus 1846: 29. E részlet Pléh Csaba fordítása. Pléh 2000: 390.

³⁹ Carus 1926: 67. Az Ízisz-metaforát a német romantika szerzői, Novalistól Lorenz Okenig, széles körben alkalmazták, sőt már Kant *Az ítéleőrő kritikája* című művében is előfordult. Kant Segner János András *Naturlehre* című munkájának címlaprajza kapcsán bontotta ki e metaforát. Gurka 2016: 116.

⁴⁰ Balmer 1982: 14.

tudattalanból eredeztetett betegségek gyógyításában a későbbiekben fiziológiai tényezőkön túli momentumoknak is szerepet tulajdonítson.

Carus tehát egy kevésbé kidolgozott dinamikus rendszer részeként vetette fel a tudattalan fogalmát, ugyanakkor viszont megtartotta az az átfogó szemléleti horizontot, amely mind Fries, mind pedig Schelling betegséggelfogását jellemezte. Ebből adódóan nála nem csupán a tudatos és a tudattalan viszonyrendszere vált dinamikussá, hanem az egészségé és betegsége is. E relációk átfogó keretét a 'Lebenskunst' fogalma⁴¹ képezte, amelyet az 1810-es évek végére visszavezethető kezdetek és egy negyven évvel később tartott beszéde nyomán 1863-ban *Die Lebenskunst nach den Inschriften des Tempels zu Delphi* című könyvében fejtett ki legrészletesebben.

Carus az egészséget nem pusztán a betegség hiányaként fogta fel, hanem egy olyan önálló, organikus jelenségként, amelynek működését a beteg ahhoz való viszonyulása ('Mitwirkung der Kranken') is alakítja.⁴² A betegséggel kapcsolatos magatartásformák tárházát Carus Goethe életrajzában találta meg, akinek mind gondolatai, mind pedig egyénisége meghatározóak voltak a számára.

Goethe morfológiai szemlélete Carus 1828-ig terjedő pályaszakaszára nézve döntő hatással volt,⁴³ de új pályaszakaszát megnyitó itáliai utazása és önéletrajza is goethei előképekre vezethető vissza, sőt könyvet is írt mesteréről.⁴⁴ A Goethe-életmű kiindulópontot jelentett a 'Lebenskunst' antropológiai modelljéhez, amelynek igen fontos részét képezte az egészség, a betegség és a halál problematikája. „A művészet megfelelő időben való abbahagyása, sőt a megfelelő időben való meghalás is az igazi életművészet része!” – írta Tiziano kapcsán.⁴⁵

Carus azt is egyfajta mintának tekintette, ahogyan Goethe a saját betegségeihez viszonyult,⁴⁶ s nem kis részben ebből a példatárból alakította ki azt az egészségfogalmat, amelynek nem ellenpólusa a betegség, hanem egy időről időre korrigálást igénylő és ily módon egyensúlyban tartottható állapot ('Gesundheit und Gesundes Krankheit').⁴⁷

Az egyensúlyként felfogott egészség – ami egyébként kevésbé szofisztikált módon már a browniánus metodikáknak vagy a mesmerizmusnak is fontos eleme volt –, vagy a beteg önreflexiójának, illetve az orvos és beteg közötti interakciónak a fontossága a romantikus medicina jellemző és sok féle módon moduláló tartalmi eleme volt. Ezek közös konceptuális keretét mindenek előtt a schellingi természetfilozófia biológiai és orvosi vonatkozásai képezték.

(4) Schubert koncepciója a lélek sötét oldaláról

Gotthilf Heinrich Schubert, a korábban megmagyarázhatatlan lelki működéseket elsőként tematizáló romantikus természetfilozófia egyik jeles képviselője 1808-ban a „lélek éjszakai oldala” ('Nachtseite der Seele') címszó alatt foglalta össze ezeket a jelenségeket,⁴⁸ Henrik

⁴¹ Engelhardt 2014: 3–26.

⁴² Engelhardt, 2023: 196

⁴³ Gurka 2019: 176–180.

⁴⁴ Carus: 1843a

⁴⁵ „Die Kunst zur rechten Zeit aufzuhören, ja zur rechten Zeit zu sterben, ist auch ein Theil der echten Lebenskunst!” Carus 1848: 162.

⁴⁶ Engelhardt 2023: 195.

⁴⁷ Carus 1843b: 16.

⁴⁸ Lindner 2014: 194–207.

Steffens pedig egy 1819-ban megjelent művében az alvás fázisát a tudat által nem befolyásolt állapotként írta le.⁴⁹

Schubert *Die Sybolik der Traumes* (1814) című könyvében az álom a szellem külső természet kényszerétől való megszabadulásaként fogta fel, ami mint ilyen a kozmikus megismerés eszközévé válhat.⁵⁰ A kötet címe természetesen nem egy freudi értelemben vett álomszimbolikát előlegezett meg, sokkal inkább egy antinewtoniánus tendenciájú törekvésre utalt, amely a világ matematizált leírásával egy (romantikus túlzásokkal túlterhelt) holisztikus szisztémát kívánt szembeállítani, amely az asztronómiától az állati magnetizmusig ível. Az álomban Schubert megközelítésében az ember ősi nyelve nyilvánul meg:

„Az ember eredeti nyelve, ahogyan azt az álmok, a költészet és a kinyilatkoztatás tanítják nekünk, az érzések nyelve, és mivel az érzés élő középpontja és lelke a szeretet – e nyelv maga a szeretet.”⁵¹

Von Schubert – Schelling dinamikus, egyensúlyváltozásokon alapuló felfogásától eltérően – minden romantikus konnotációja dacára a newtoni erőpárookra emlékeztető oppozícióból kiindulva vázolta fel az emberi tudat működését. Az agyi rendszer az észlelés, a megismerés s egyáltalán a racionális mozzanatok, az ébrenlét bázisa, míg a ganglionos rendszer az ösztönösséget, a megérzéseket és az álomtevékenységet, s az alkotófolyamatokat koordinálja.⁵² A ganglionos rendszer kapcsán is felvetődő mágikus mozzanatok révén válhattak von Schubert írásai a kísérteties jelenségeket több művében is megjelenítő E. T. A. Hoffmann számára előképpé.⁵³

Von Schubert szinte romantikus történetként megformált koncepcióját, amely a természet és az ember harmóniájának helyreállítását célozta, Freud a „Ganglienzellen-Phantastik” kifejezéssel jellemezte: „Végül pedig őszintén be kell vallanunk, hogy amikor az álom magyarázatát megkíséreljük, aligha kerülhetjük el a fantasztikumot. Hiszen van agysejtekre épült fantasztikum is”.⁵⁴

Schelling, Carus és von Schubert esetében az álom, a tudattalan és az örültség fogalmának romantikus természetfilozófiai kontextusa rávilágít arra a tudományfejlődés-elméleti momentumra is, hogy egy új – jelen esetben a pozitívizmus utáni – paradigma hogyan leli fel, s miként integrálja a maga „hiányzó” előzményeit.⁵⁵ A modern értelemben vett pszichológia létrejöttében kiteljesedő folyamat ugyanakkor számos diszciplínában egyidejűleg, s hasonló tendenciát követve zajlott le a 20. század elején. John Searle, sorra véve ezeket a szimultanizmusokat, a „felvilágosodás látomását” erodáló jelenségek közé sorolta a freudi pszichoanalízis mellett Gödel nem teljességi tételét és Heisenberg határozatlansági relációját, s Wittgenstein nyelvjáték-fogalmát is.⁵⁶ A racionalitásfogalom ezen ártértelemeződésének hátterében jól kimutathatók Carus, Schubert és Schelling munkásságának hatásai is.

⁴⁹ Hinderer 2004: 213–215.

⁵⁰ Alt 2011: 267–270

⁵¹ „Die ursprüngliche Sprache des Menschen, wie sie uns der Traum, die Poesie, die Offenbarung kennen lehren, ist die Sprache die Gefühls, und, da der Gefühle lebendiger Mittelpunkt und Seele die Liebe ist – die Sprache die Liebe.” Schubert 1862: 108.

⁵² Schubert 1862: 162 skk.

⁵³ Bartha 2005: 37–42.

⁵⁴ Freud 1993: 72.

⁵⁵ Az előzményeknek a paradigmaváltásban betöltött szerepét Békés Vera hiányzó paradigma modellje mutatta be (Békés 1997).

⁵⁶ Searle 2000: 12–13

Irodalomjegyzék

- ALT, Peter-André: *Der Schlaf der Vernunft: Literatur und Traum in der Kulturgeschichte der Neuzeit*. München: Beck. 2011.
- BALMER, Heinrich (Hrsg.): *Geschichte der Psychologie 2. Entwicklungslinien zur wissenschaftlichen Psychologie*. Weinheim – Basel: Beltz. 1982.
- BARNABY, Barratt B.: *Radical Psychoanalysis: An essay on free-associative praxis*. London–New York: Routledge. 2016.
- BARTHA Judit: A „kisérteties”. E. T. A. Hoffmann antiesztetikája. *Passim* 7 no. 1. 2005, 35–50.
- BÉKÉS Vera: *A hiányzó paradigma*. Debrecen: Latin Betűk. 1997
- BELL, Mathew: Carus and the science of unconscious. In *Thinking the Unconscious: Nineteenth-Century German Thought*, edyted by Angus Nicholls and Martin Liebscher. 156–172. Cambridge: Cambridge University Press. 2010.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511712272.007>
- BLUMENBERG, Hans: „A világot romantizálni kell.” Ford. Rákosi Csilla. *Vulgo* 3. no. 1. 2002, 146–165.
- BREIDBACH, Olaf: Oken in der Wissenschaftsgeschichte des 19. Jahrhunderts. In *Lorenz Oken (1779–1851): Ein politischer Naturphilosoph*, Hrsg. von Olaf Breidbach und Hans-Joachim Fliedner und Klaus Ries, 15–34. Weimar: Böhlau. 2001. https://doi.org/10.1007/978-3-476-02768-9_1
- CARUS, Carl Gustav. *Vorlesungen über Psychologie*. Leipzig: Fleischer. 1831.
- CARUS, Carl Gustav: *Göthe: Zu dessen näherem Verständnis*. Leipzig: Weichardt. 1843a.
- CARUS, Carl Gustav: *Einige Worte über das Verhältniss der Kunst krank zu sein zur Kunst gesund zu sein*. Leipzig: Weichardt. 1843b.
- CARUS, Carl Gustav: *Psyche: Zur Entwicklungsgeschichte der Seele*. Pforzheim: Flammer und Hoffmann. 1846.
- CARUS, Carl Gustav: *Mnemosyne: Blätter aus Gedenk- und Tagebüchern*. Pforzheim: Flammer und Hoffmann. 1848.
- CARUS, Carl Gustav: *Psyche 1–3*. Ausgewählt und eingeleitet von Ludwig Klages. Jena: Diederichs. 1926.
- DOORMAN, Maarten: *A romantikus rend*. Typotex, Budapest. 2007.
- ENGELHARDT, Dietrich von: *Ars vivendi – Personalität, Identität, Kontinuität (PIK). In Lebenslinien – Lebensziele – Lebenskunst: Festschrift zum 75. Geburtstag von Wolfram Schmitt*, Hrsg.von Dietrich von Engelhardt und Hermes Andreas Kick, 3–26. Berlin: LITT. 2014.
- ENGELHARDT, Dietrich von: *Medizin in Romantik und Idealismus: Gesundheit und Krankheit in Leib und Seele, Natur und Kultur. 3: Mediziner der Romantik*. Stuttgart-Bad Cannstatt: frommann-holzboog. 2023. <https://doi.org/10.5771/9783772836534>
- FFYTCHÉ, Matt: *The Foundation of the Unconscious: Schelling, Freud and the Birth of the Modern Psyche*. Cambridge: Cambridge University Press. 2011.
<https://doi.org/10.1017/CBO9781139024006>
- FREUD, Sigmund: Álomfejtés. Budapest: Helikon. 1993. Fordította Hollós István.
- FRIES, Jakob Friedrich: *Handbuch der psychischen Anthropologie*. Jena: Erdkerschen Buchhandlung. 1839.
- GURKA Dezső: Schelling életrajzának és filozófiájának browniánus relációi. *Kaleidoscope* 2. no. 3. 2011: 17–34. <https://doi.org/10.17107/KH.2011.3.17-34>

- GURKA Dezső: A Filozófia és vallás kérdésfelvetéseinek szerepe Schelling filozófiájának áttekintésében. In Friedrich Wilhelm Joseph Schelling: *Filozófia és vallás*. Fordította Weiss János. Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor. 2012.
- GURKA, Dezső: Segner János András munkásságának kanti recepciója. In *Matézis, mechanika, metafizika: A 18–19. századi matematika, fizika és csillagászat eredményeinek reprezentációja a filozófiában és az irodalomban*, szerk. Gurka Dezső, 95–116. Budapest: Gondolat. 2016.
- GURKA, Dezső: The role of 'dream' and 'unconsciousness' in the progression of Carl Gustav. Carus' image of man. In *Changes in the image of man from the Enlightenment to the Age of Romanticism: Philosophical and scientific receptions of (physical) anthropology in the 18–19th centuries*. Budapest, Hungary: Gondolat. Edited by Dezső Gurka, 172–188. Budapest: Gondolat. 2019.
- GURKA, Dezső: Henrik Steffens's attempt at a Schellingian interpretation of the Earth's comprehensive history. In *Time in the "third kingdom of nature": Prehistory of palaeontology and palaeoanthropology and its philosophical contexts*. Edited by Dezső Gurka, 101–116. Budapest: Gondolat. 2021.
- GYENGE Zoltán: *Schelling élete és filozófiája*. Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor. 2005.
- GYENGE Zoltán: Lélektudomány – a Stuttgarter magánelőadásokban. In *Changes in the image of man from the Enlightenment to the Age of Romanticism: Philosophical and scientific receptions of (physical) anthropology in the 18–19th centuries*. Budapest, Hungary: Gondolat. Edited by Dezső Gurka, 91–100. Budapest: Gondolat. 2019.
- HARTMANN, Eduard: *Philosophie der Unbewußten*. Berlin: Duncker. 1871.
- HENDRIX, John Shannon: *Unconscious Thought in Philosophy and Psychoanalysis*. New York: Palgrave Macmillan. 2015. <https://doi.org/10.1057/9781137538130>
- HINDERER, Walter: Die Träume sind vielleicht unsere höchste Philosophie: Bemerkungen zum Traumdiskurs Ludwig Tiecks. In *Traum-Diskurse der Romantik*, Hrsg. von Peter-André Alt und Christiane Leiteritz. 283–312. Berlin: De Gruyter. 2005. <https://doi.org/10.1515/9783110924527.283>
- HUSSERL, Edmund: *A filozófia mint szigorú tudomány*. Ford. Baránszky-Jób László. Budapest: Kossuth. 1993.
- JUNG, Carl Gustav: *Aion: Adalékok a mély-én jelképességéhez*. Budapest: Akadémiai. 1987.
- KANT, Immanuel: Egy szellemi álmai. Ford. Vajda Károly. In uő: *Prekritikai írások 1754–1781*. 445–510. Budapest: Osiris – Gond-Cura Alapítvány. 2003
- LINDNER, Henriett: Begriffe des Unbewussten im 19. Jahrhundert. In *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophia* 18/3: 197–207. 2014.
- NOVALIS: *Novalis és a német romantika költői*. Budapest: Európa. 1985a.
- NOVALIS: *Heinrich von Ofterdingen*. Budapest: Helikon. 1985b.
- NYIZSNYÁNSKY Ferenc, FEHÉR M. István: Levelek Hegelhez. Válogatás Hegel levelezéséből. *Magyar Filozófiai Szemle* 32. no. 1–2. 1988, 119–185.
- PLÉH Csaba: *A lélektan története*. Budapest: Osiris. 2000.
- RICHTER, Klaus: Zur Methodik des Naturwissenschaftlichen Forschens bei Johann Wilhelm Ritter. In *"Fessellos durch die Systeme": Frühromantisches Naturdenken im Umfeld Arnim, Ritter und Schelling*. Hrsg. Walther Ch. Zimmerli, Klaus Stein und Michael Gerten. 317–329. Stuttgart-Bad-Cannstatt: Frommann-Holzboog. 1997.
- SAND, Rosemarie Sponner: *The Unconscious without Freud*. Lanham–Boulder–New York–Toronto–Plymouth UK: Rowman & Littlefield. 2014.
- SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph: *Von der Weltseele*. Hamburg: Perthes. 1798.

SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph: *Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie*. Jena – Leipzig: Gabler. 1799.

SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph: *Stuttgarti magánelőadások*. Ford. Weiss János. Máriaesnyő-Gödöllő: Attraktor. 2007.

SCHUBERT, Gotthilf Heinrich von: *Die Sybolyk der Traumes*. Leipzig: Brockhaus. 1862.

SEARLE, John R.: *Elme, nyelv és társadalom: A való világ filozófiája*. Ford. Kertész Balázs. Budapest: Vince. 2000.

STORR, Anthony: *Freud: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford: Oxford University Press. 2001.

TÁNCZOS Péter: „Idegen szók hallatszanak, amelyek jelentése mégis tudvalevő”: Az ismeretlen felismerése a Heinrich von Ofterdingenben. *Nagyerdei Almanach* 14. no. 2. 2024, 88–103.

ULLMANN Tamás: Schelling és a tudattalan. *Elpis* 17. no. 2. 2025, 31–46.
<https://doi.org/10.54310/Elpis.2024.2.4>

ZOVKO, Marie-Elise: *Natur und Gott: das wirkungsgeschichtliche Verhältnis Schellings und Baaders*. Würzburg: Könighausen & Neumann. 1996.